

Research Paper

Evaluating of environmental factors on the quality of collective life in public space (Case study: Shohada Square, Mashhad)

Elham Kaviani: Ph.D. Student in Architecture, Department of Architecture, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

Khosrow Afzalian : Associate Prof, Department of Architecture, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

MohammadKhosro Sahaf : Associate Prof, Department of Architecture, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

Syedmoslem Seyedolhoseini: Associate Prof., Department of Architecture, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

ARTICLE INFO

Received:2021/11/09
Accepted:2022/05/12
PP: 39-52

Use your device to scan and read the article online

Keywords: environmental factors, quality of collective life, public space.

Abstract

Most of the collective spaces today, under the influence of the modernist approach of the last 70 years, have undergone identity-historical and social changes and have created unpredictable spaces. Mashhad Martyrs' Square, as one of the most important public and public spaces in the history of this city, has witnessed fundamental changes in shape and function in recent years. This study has been carried out with the aim of investigating the effect of these physical changes on the life style of people and their feelings towards the changes in this square. To answer the question of whether the changes in the square have met the demands and needs of the public space or not, this research has used a qualitative and quantitative method. In the qualitative method, using an open-ended questionnaire, through thematic analysis steps, 18 components were identified based on the research background and were divided into five factors of environmental performance, activities, environmental quality, environmental meaning and physical characteristics. In the quantitative method, based on the frequency of data, coding was performed and then the RII index was used for ranking. The ranking results show that symbolic and memorial factors are the most important factors affecting the quality of daily life of the Martyrs' Square space, but in terms of providing the characteristics of spatial diversity and organization of activities, is not in a good position. In fact, the most important factor in identifying this space is its proximity to the holy shrine of Razavi, and physical changes have reduced the efficiency of the space. The size and scope of this square only responds to occasional, formal events and political gatherings, while it lacks the necessary characteristics for people to spend their daily life of individuals as a collective space.

Citation: Kaviani, E., Afzalian, KH., Sahaf, M.KH. Seyedolhoseini , S.M.(2024). **Evaluating of environmental factors on the quality of collective life in public space (Case study: Shohada Square, Mashhad)**, *Journal of Research and Urban Planning*, 15(57), 39-52.

DOI: 10.30495/jupm.2022.29357.4056

Extended Abstract

Introduction

Nowadays, most collective spaces have been influenced by the modernist approach of the last 70 years and have undergone identity-historical and social changes, and created unpredictable spaces. These spaces have become soulless spaces due to the disappearance of the connection of people in the public space, and turning these spaces into traffic points, or their essential change to spaces only for holding ceremonies, and ordinary annual events or holding special political ceremonies. In recent years, the Shohada square of Mashhad, as one of the most important public spaces in this city, has witnessed fundamental changes in shape and performance. This study has been carried out with the aim of investigating the effect of these physical changes on the life style of people and their feelings towards the changes in this square.

Methodology

This study has used a qualitative method and so two parts independent of the quantitative method to answer the question of whether the changes in the field have met the demands and needs of the public space or not. In the first part, which is based on a quantitative method, first, questions based on 12 quality criteria of space viability, were considered, and the answers were evaluated based on the Likert scale and ranked using the Shannon technique to determine for which activities the Shohada square has been prepared.

Then, 18 components were identified through thematic analysis steps based on the research background in the qualitative method using an open-ended question and placed in five indicators of environmental performance, activities, environmental quality, meaning of the environment and physical characteristics. The mean t-test of a single sample, which is a statistical test based on the assumption of normality of the data, was used to compare the levels of the questionnaire with the average value described in the text. In the second part of the quantitative method, the coding was done

based on the frequency of data, and then the RII index was used for ranking.

Results and discussion

According to the ranking of components, the three factors of "preservation of the old municipal building", "installation of martyrs' memorial" and "the impact of square renovation on the improvement of the old texture" have played an effective role in maintaining or improving the quality of space. The level of activities of people in Shohada Square shows that this space provides users with an appropriate level of ability to stand and walk, as well as its security has an acceptable share in the face of crime and violence. But it does not create a sense of satisfaction in the audience in terms of physical characteristics of aesthetics, and lacks appropriate facilities for social interaction. Therefore, symbolic and memorial factors are the most important factors affecting the quality of daily life of the Martyrs' Square space, but it is not in the right place in terms of providing the characteristics of spatial diversity and organizing activities.

Conclusion

The most important factor in the identity of Shohada Square is its proximity to the holy shrine of Razavi. Physical changes have reduced the efficiency of space. The size and scope of this square only responds to occasional, formal events and political gatherings, while it lacks the necessary features to carry out the daily life of individuals as a collective space. According to the results of this study, although the lack of spaces with physical qualities is felt in Mashhad, focusing only on physical features, create an incomplete image of understanding the environment and its relationship, while physical qualities compared to semantic variables, have more operational capabilities in operationalizing urban planning, because the perception of environmental factors has a significant impact on activities and emotions.

فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری

دوره ۱۵، شماره ۵۷، تابستان ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۵۲۲۹-۲۲۲۸ - شاپا الکترونیکی: ۳۸۴۵-۲۴۷۶
<https://jupm.marvdasht.iau.ir/>

مقاله پژوهشی

ارزیابی عوامل محیطی بر کیفیت زندگی جمعی در فضای عمومی (مورد مطالعه: میدان شهیدا مشهد)

الهام کاویانی: دانشجوی دکتری، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
خسرو افضلیان^۱: استادیار، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
محمد خسرو صحاف: استادیار، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
سید مسلم سید الحسینی: دانشیار، گروه شهرسازی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

اغلب فضاهای جمعی امروز تحت تأثیر رویکرد مدرنیستی ۷۰ سال گذشته، دستخوش تغییرات هویتی- تاریخی و اجتماعی شده‌اند و فضاهای غیرقابل پیش‌بینی را خلق کرده‌اند. میدان شهیدا مشهد نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین فضاهای جمعی و عمومی تاریخ این شهر، در سالهای اخیر شاهد تغییراتی بنیادین در شکل و عملکرد بوده است. هدف این پژوهش بررسی تأثیر ماحصل این تغییرات کالبدی بر شکل زندگی مردم و احساسشان نسبت به دگرگونی‌های این میدان است. برای پاسخ به این سوال که آیا تغییرات میدان، خواسته و نیاز مردم از فضای عمومی را برآورده نموده یا خیر، این پژوهش از روشی کیفی و کمی بهره گرفته است. در روش کیفی، با استفاده از پرسشنامه باز، از طریق گام‌های تحلیل تماتیک، ۱۸ مولفه بر مبنای پیشینه تحقیق شناسایی شد و در پنج شاخص عملکرد محیط، فعالیت‌ها، کیفیت محیط، معنای محیط و ویژگی‌های فیزیکی قرار گرفت. در روش کمی، بر اساس فراوانی داده‌ها، کدگذاری انجام شده و سپس جهت رتبه‌بندی از شاخص RII استفاده گردید. نتایج رتبه بندی نشان می‌دهد که عوامل نمادین و یادمانی مهمترین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی روزمره فضای میدان شهیداست اما به لحاظ تأمین ویژگی‌های تنوع فضایی و سازماندهی فعالیت‌ها، در جایگاه مناسبی قرار ندارد. در واقع مهمترین عامل هویت بخش این فضا، همجواری با حرم مطهر رضویست و تغییرات کالبدی، کارایی فضا را کاهش داده‌است. وسعت و گستره این میدان تنها پاسخگوی رویدادهای مناسبتی، رسمی و تجمعات سیاسی است درحالیکه فاقد ویژگی‌های لازم برای گذراندن روزمرگی افراد به عنوان یک فضای جمعی است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۲
شماره صفحات: ۵۲-۳۹

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

عوامل محیطی، کیفیت زندگی جمعی، فضای عمومی.

استناد: کاویانی، الهام؛ افضلیان، خسرو؛ صحاف، محمد خسرو و سید الحسینی، سید مسلم. (۱۴۰۳)، ارزیابی عوامل محیطی بر کیفیت زندگی جمعی در فضای عمومی (مورد مطالعه: شهر مشهد)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۵(۵۷)، ۳۹-۵۲.

DOI: 10.30495/jupm.2022.29357.4056

مقدمه

فضای شهری عبارتست از شبکه پیچیده‌ای از اشیاء، انسان‌ها و غیرانسان‌ها؛ طبیعت و محیط مصنوع؛ عملکردهای مختلط؛ استحاله نامتناهی و ترکیب همه این اجزا. منظر شهری، آفریده دست بشر است که شرایطی را برای مطالعه ادراک و احساسات خلق می‌کند (Newkark, 2017: 2). کیفیت زندگی در یک شهر و تصویر و شکل آن اغلب با با فضاهای عمومی آن شهر ارتباط دارد، زیرا این فضاها نه تنها باعث آرامش ناشی از استرس می‌شوند بلکه دارای نقش قابل توجهی در کاهش خستگی روانی و رفتارهای پرخطرانه در افراد می‌باشند (Madanipour, 1999: 32). اگرچه با وجود توسعه شهرنشینی، خصوصاً پیدایش اتومبیل و پیشرفت تکنولوژی و اینترنت، ارتباط مردم نسبت به گذشته تغییرات زیادی داشته اما نیاز مردم کماکان ارتباط چشم در چشم و گفتگویی بی‌واسطه و واقعی است. فضاهای عمومی همچنان زیربنای اصلی جریان زندگی عمومی به معنای محل صحنه نمایش غنای ارتباط جمعی و حضور مردم می‌باشند. از بین رفتن پیوند افراد در فضای عمومی و بدل شدن صرف این فضاها به نقاط ترافیکی یا تغییر ماهوی آنها به فضاهایی تنها جهت برگزاری مراسم و رویدادهای مرسوم سالانه و یا برگزاری مراسم خاص سیاسی، این فضاها را به فضاهایی خشک و بی‌روح تبدیل کرده‌است. از میان شهرهای ایران، شهر مشهد به عنوان دومین شهر بزرگ و به عنوان تنها پایتخت فرهنگی- مذهبی کشور، با فقدان فضاهایی برای کار و تفریح و تخلیه انرژی در شهر مواجه شده است و نبود فضاهای عمومی شهری که بیانگر هویت شهر هستند نشان می‌دهد شهر مشهد نیازمند برنامه‌ریزی و پیش‌بینی امکاناتی مناسب جهت کاهش معضلات اجتماعی است و اصلاحات ساختار شهر با توجه به ظرفیت‌های اجتماعی- فرهنگی شهر و بر اساس نیازمندی‌های روحی روانی شهروندان و یا به عبارتی ارتقاء حس زندگی در فضاهای شهری این شهر از اهمیت فوق العاده بالایی برخوردار است.

میدان شهداء مشهد، با پیشینه‌ای غنی از زندگی و فعالیت‌های جمعی و فردی متنوع، در سال‌های اخیر، گستره‌ای خالی از زندگی روزمره را تولید کرده است. فارغ از نقش سیاسی آن- به عنوان مرکز تجمعات و مناسبات موردی- با وجود تغییرات کالبدی و ساختاری بنیادین، تنها گره ترافیکی سواره و پیاده‌ای را در محل تقاطع مرکزی شهر ایجاد کرده است. به نظر می‌رسد تلاش‌های مستمر در راستای بازسازی و زنده‌سازی این فضا، کافی نبوده و آن پاسخ شایسته به این نقطه حساس سیاسی- اجتماعی شهری است داده نشده است. در این راستا نظرات مشابهی در راستای تغییراتی در مدیریت شهری ارائه شده است که فرایند مشارکتی بین نهادهای حاکمیتی، بخش خصوصی و نهادهای مردمی (Kazemian et al, 2021:58) را برای اداره شهر پیشنهاد می‌دهد. این پژوهش بر آن است تا با هدف شناخت عوامل تأثیرگذار بر زنده بودن این فضا و ارتقا کیفیات کالبدی و عملکردی در راستای بهبود روابط اجتماعی و جمعی آن به ارزیابی مواردی که توسط برنامه ریزان منجر به تغییرات کالبدی میدان شهدا شده پردازد و نقش مشارکت مردم را در بهبود کیفیت این فضا جلوه گر سازد.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

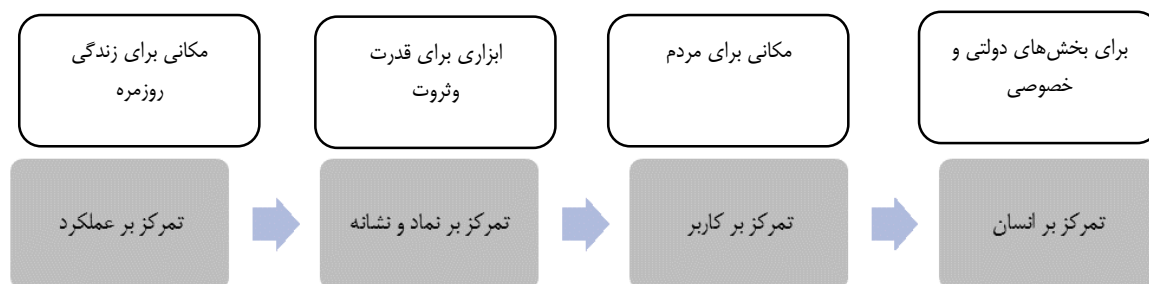
تعریف فضاهای جمعی شهری به طور عام، برگرفته از مفاهیم فضای عمومی هستند. مفاهیمی که کاربرد آن به یونان باستان برمی‌گردد. یک فضای دموکراتیک که در آن شهروندان می‌توانستند در مورد موضوعات دولتی و قضایی رای دهند و به گفتگو بپردازند (Carmona et al, 2014: 33). این فضاها بتدریج به فضاهای تجاری و بازار تبدیل شدند (Xing et al, 2010:32). تعریف فضای عمومی در دوران مدرن بسیار غنی‌تر و پیچیده‌تر شده است و تأثیر بیشتری بر زندگی روزمره ما دارد (Carr et al, 1992: 56). Lynch (۱۹۹۵) با نام بردن از "فضای باز" به جای "فضای عمومی"، آن را فضایی برای حرکت، اکتشاف بصری، آزاد و خودجوش برای عده قابل توجهی از مردم می‌داند. او همچنین ترجیح داد از واژه آزاد به جای "باز" برای توصیف فضای عمومی استفاده کند. آزادی یکی از ارکان و عناصر فضای عمومی است و باید امکان برقراری ارتباط، برگزاری تظاهرات و اعتراضات صلح جویانه را فراهم نماید به طوری که عملکرد مداوم شهر را مخدوش ننماید. Carmona (۲۰۱۰) با بررسی انتقادات نسبت به مدیریت و مالکیت فضاهای عمومی، و با توجه به ویژگی‌های کالبدی، عملکردی و نوع کاربران، فضای عمومی را شامل فضای طبیعی و مصنوعی می‌داند که می‌تواند به کاربریهای مسکونی، تجاری و عمومی خدمات می‌دهد. Madanipour (۲۰۰۳) "عرصه عمومی" را محلی می‌داند که در آن دیدگاه‌های عقلانی که هدایت گر حکومت هستند بسط و گسترش می‌یابند یا به عبارت دیگر، فضای سکولار که فراتر از سیاست می‌رود و فرا موضوعی عمل می‌کند. از نظر Arendt (۱۹۹۰)، عرصه عمومی به آن عرصه از ظهور باز می‌گردد که در آن شهروندان از طریق سخن گفتن با یکدیگر تعامل دارند، هویت‌های منحصر به فرد خود را آشکار می‌سازند و از طریق تبادل نظر جمعی درباره مسائل مشترک تصمیم می‌گیرند. "publicness" یکی از واژه‌های استاندارد مورد استفاده در فضای عمومی است که علاوه بر ویژگی فیزیکی و کالبدی فضای عمومی به ویژگی اجتماعی و رفتاری آن نیز اشاره می‌کند. این مفهوم یک زمینه مشترک از مدنیت و حس جمعی ایجاد می‌کند که بر مبنای ارتباط چهره به چهره بین اعضای مختلف یک جامعه بیان و توسعه یافته شده است (Franck & Paxson, 1989:49).

در طول تاریخ درازمدت شکل‌گیری فضای عمومی، در مکان‌ها و زمان‌های مختلف نیز تعاریف و کاربردهای گوناگونی داشته است. جدول ۱ به بررسی آن‌ها می‌پردازد.

جدول ۱- معرفی فضای عمومی در مکان‌ها و دوره‌های مختلف

زمان / مکان	تعریف
آگورا یونان	آگورا محل اجتماعی برای شهروندانی بود تا کسب و کار خود را انجام دهند، تجارت کنند و به بحث در مورد مسائل سیاسی بپردازند. (Rubenstein, 1992:75). همچنین یک فضای دموکراتیک برای یونانیان تا در مورد مسائل حکومتی بحث کنند و در مورد موضوعات مربوط به برقراری عدالت رأی دهند (Mumford, 1961:87)
فرورم رم	گروه‌های مختلف مردم مشارکت در انواع فعالیت‌های عمومی را آغاز کردند. همچنین این فضاها برای قدرت نمایی حکومت نیز مورد استفاده قرار گرفت (Fagan, 2002: 45).
قرون وسطی اروپا	پلازاها و خیابان‌های شهر، بخش عمده‌ای از فضاهای عمومی قرون وسطی را شکل دادند. پلازاها نه تنها یک فضای جمعی عمومی بودند بلکه نمادی از آزادی نیز برای شهر به شمار می‌رفتند (Zhou et al, 2014: 65).
رنسانس	در این دوره فضای عمومی در اختیار قدرت و نفوذ بود. در مقیاس، فرم و طراحی، بر اساس نیاز و خواسته قشر و طبقه بالای جامعه و دولت بود (Borsay, 1989:102)
میدان شوروی	فضای عمومی تحت مالکیت و کنترل دولت بود که در استفاده از آن قدرت مطلق داشت (Engel, 2006: 66).
شرق	فضای عمومی یک سایت تجاری برای بازرگانی و دادوستد بود و همچنین محلی برای برگزاری فعالیت‌های تفریحی قلمداد می‌شد (Zhou et al, 2014:66).
فضای عمومی معاصر	فضای عمومی یک فضای روزمره است که شهروندان برای انجام فعالیت‌های مختلف در آن حضور پیدا می‌کنند. تعریف فضای مدرن به مراتب بسیار غنی‌تر و پیچیده‌تر شده است. کارمونا (Carmona et al, 2008: 35) ادعا می‌کنند که فضای عمومی فضایی با دسترسی عمومی بلامانع است که می‌تواند خیابان‌ها، میداين و پارک‌ها را دربر بگیرد.
میدان در فرهنگ شرق	میدان به معنای عرصه بازی و مشق یعنی محل چوگان و سوارکاری، کشتی پهلوانان، مشق نظامی و فوتبال و در دیگر معانی و کاربردها: عرصه نبرد، عرصه خرید و فروخت، عرصه اجتماع مردم و عرصه تردد به کار می‌رفته است (Najafi & Shakoori, 2019).

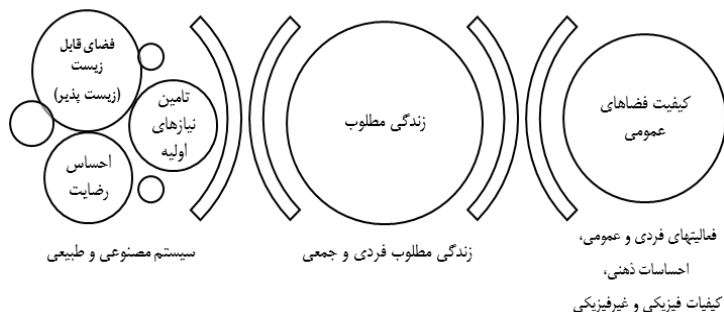
تعاریف فوق نشان می‌دهد که فضای عمومی از یک موقعیت مکانی برای زندگی روزمره به ابزاری برای قدرت و ثروت، و از یک مکان برای مردم به یک فضای مهم شهری برای بخش‌های عمومی (دولتی) و خصوصی تکامل یافته است (Rubenstein, 1992: 77). توسعه و تغییر در فضای عمومی، نیازهای متنوع خود را در دوره‌های مختلف نشان داده است؛ فضای عمومی نقش‌های مختلفی در جامعه و زندگی روزمره مردم بازی کرده است. فرایند توسعه فضای عمومی در شکل ۱ ترسیم شده است.

شکل ۱- فرایند توسعه فضای عمومی. مأخذ: نگارنده برگرفته از (Zhou et al, 2014: 66)

تعاریف و ویژگی‌های فضای عمومی نشان می‌دهد کیفیت زندگی مطلوب با کیفیت زندگی عمومی، رابطه‌ای دوطرفه و مکمل دارند. اصطلاح اختصاری «QOL» از عبارت گسترده «Quality of Life» گرفته شده و از ۳۰ سال پیش، برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی تلاش‌های متعددی شده است (Hagerty et al, 2001:67) بنابراین فضای عمومی، پیش از آنکه تنها اطلاعات فیزیکی محیط پیرامونی باشد وابسته به موضوعات زمینه‌ای دیگری نیز می‌باشد که ویژگی‌های شخصیتی، آموزش و تحصیلات، خدمات بهداشتی، آزادی و نابرابری درآمد که ناشی از تأثیر سیاست‌های عمومی و محیط است، بخشی از آنهاست؛ ازدواج، سطح تحصیلات، سلامت شخصی، انتخاب شغل، انتظارات و

استانداردها نیز بخشی از انتخاب‌های فردی هستند که تأثیر آنها بر خانواده و دوستان، سلامتی، کار و تولید، ایمنی شخصی و جامعه محلی خواهد بود. پس در صورت مثبت بودن این موارد، حس بقا، کمک به دیگران و در نهایت رضایت از زندگی ایجاد خواهد شد. بنابراین به نظر می‌رسد ارتباط کیفیت زندگی با زندگی در فضاهای عمومی، ارتباطی دوسویه خواهد بود. شکل ۲ این ارتباط را نمایش می‌دهد.

شکل ۲- مدل مفهومی ارتباط کیفیت فضای عمومی و کیفیت زندگی مطلوب. مأخذ: نگارنده

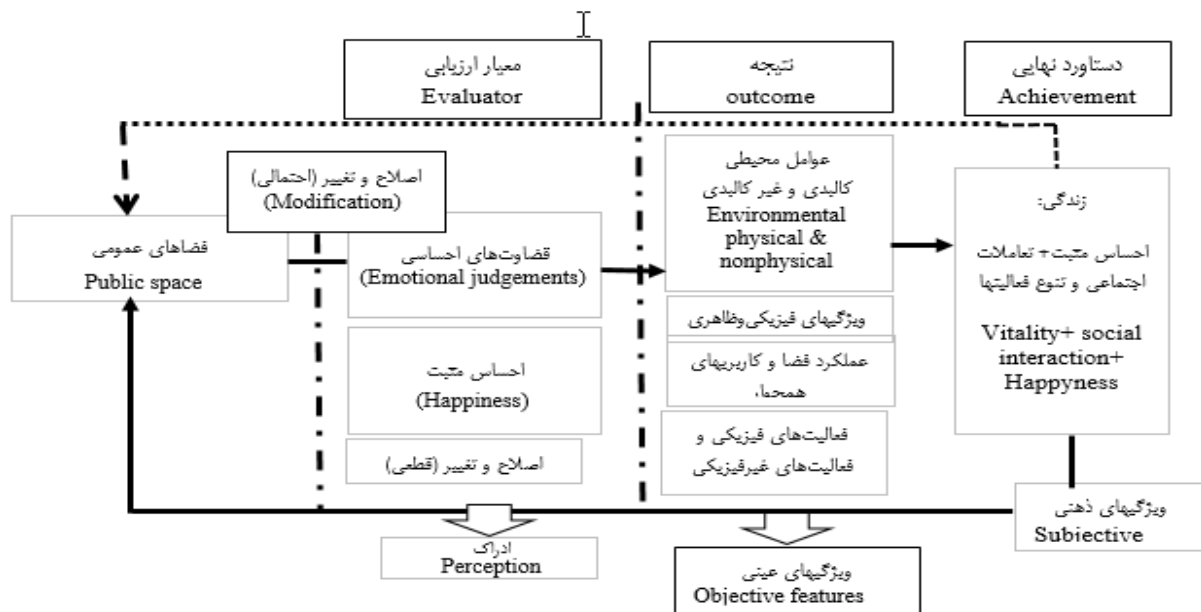
نگاه به آینده و پیش‌بینی زندگی اجتماعی عمومی پویا و قابل تغییر شاید کمی دور از ذهن به نظر برسد، با این حال، نتایج پژوهش‌ها ادامه تمایل اجتماعی به فضاهای عمومی در شهرها را نمایش می‌دهد. جدول ۲ ویژگی‌های فیزیکی و غیرفیزیکی فضاهای عمومی را نشان می‌دهد.

جدول ۲- ویژگی‌های فیزیکی و غیرفیزیکی فضاهای عمومی.

مستند	شاخص‌های موثر بر کیفیت فضاهای عمومی	مؤلفه‌ها
Jacobs, 1961 Montgomery, 1998 Işıklar, 2017 Lynch, 1995 Cohen et al, 1985 Landry, 2000 Khastoo et al, 2010 Leby, 2010 Fidler et al, 2011 Mahmoudi, 2015 Kashef, 2016 Zakerhaghghi, 2019 Fassihi et al, 2020 Mehta, 2007 carr et al, 1992 Praliya & Garg, 2019	تنوع، انواع فعالیت‌های مردمی، تعامل و کنش اجتماعی متقابل، احساس امنیت، احساس تعلق، تأمین نیازهای مختلف در مناطق شهری، توزیع همگن فعالیت‌های فضایی، استفاده فعال از فضاهای باز، نیمه باز و بسته جهت تأمین نیازهای شخصی و اجتماعی، تأمین شرایط ارگونومیک، توجه به نیازها در طول دوران زندگی، تأمین معیارهای زیبایی شناختی متناسب با نیازها و توانایی شهروندان برای دسترسی به شبکه‌های اجتماعی، برقراری ارتباط، برگزاری تظاهرات و اعتراضات صلح‌جویانه، تراکم، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک مساعی، ظرفیت سازمانی و رقابت، وجود مراکز خرید و مغازه‌ها، مؤسسات و سازمان‌ها، بناهای خاص، طراحی گیاهان و فضای سبز، کفسازی و نماها، فضاهای نشستن، محل مناسب برای عبور و مرور، تابلو و نمای ساختمان، فضاهای پارک وسایل نقلیه، نورپردازی مناسب، تنوع رنگ، دستفروش‌ها، آب و هوا، روحیه مردم، فرهنگ، محسوس بودن، زیرساخت‌ها، توسعه حمل و نقل عمومی، خدمات، هوای پاک، بهداشت و سلامت، جذابیت، احساسات، ترافیک، خوانایی، مناظر طبیعی، ارتقا هوشمند فضاهای دسترسی افراد مسن به مشاغل، مراکز تفریحی و فعالیت‌های مدنی وجود مراکز خرید و مغازه‌ها، مؤسسات و سازمان‌ها، بناهای خاص، گیاهان و فضای سبز، نماها، محل مناسب برای عبور و مرور، تابلو و نمای ساختمان، فضاهای پارک و وسایل نقلیه، تنوع رنگ، ایمنی، امنیت، دستفروش‌ها، آب و هوا، روحیه مردم، فرهنگ، انواع فعالیت‌های مردم، سایر ویژگی‌های کالبدی- فیزیکی مانند: پناهگاه و سایبان، روشنایی، علائم، مجسمه، آب‌نما، نسبت‌های فضا، مدیریت، انعطاف‌پذیری فضایی، تفاوت کالبدی، پیوستگی مسیر، گنجایش تفریحات جمعی، ساختمان‌های با عمر مفید، جدارسازی مناسب، کیفیت خدمات، تراکم استفاده از فضا، جذابیت‌های بصری، مناسب سازی معلولان، بهداشت، پارکینگ، مبلمان، عدم آب گرفتگی مسیر، آلودگی‌های محیطی، نمودم جاورت عملکردها، رستوران و کافه، تنوع کسب و کار، رویدادهای فرهنگی	ویژگی‌های فیزیکی، معنایی و عملکردی فضاهای عمومی

منبع: نگارندگان

پژوهش حاضر با در نظر داشتن آراء و نظرات مختلف، مفهوم زندگی را در مرتبه بالایی معنایی آن، شامل توجه به کیفیت‌های برتر زندگی و توجه به نیازهای روحی- روانی و احساس سرزندگی و نشاط افرادی می‌داند که در این محیط‌ها حضور یافته و به تعامل می‌پردازند. در واقع، واکنش رفتاری افراد، بر اساس ادراک و احساسی است که از محیط دریافت می‌کنند. برای توضیح ملموس تر روابط بین سه حوزه (فضای عمومی، زندگی و عوامل محیطی مؤثر) و ارائه درک بهتر از فرایند ارزیابی محصول نهایی، چارچوبه نظری این پروژه در قالب شکل ۳ ترسیم شده است.

شکل ۳- روابط بین سه حوزه (فضای عمومی شهری، عوامل مؤثر محیطی، حیات)

مواد و روش تحقیق

این پژوهش رویکردی کمی- کیفی دارد. در روش کمی سوالاتی بر مبنای ۱۲ معیار زنده بودن فضا که توسط Gehl (۱۹۸۷) مطرح شده، در نظر گرفته شد و پاسخ‌ها بر اساس طیف لیکرت ارزیابی و به کمک تکنیک شانون رتبه‌بندی گردید تا مشخص گردد میدان شهدا برای کدام فعالیت‌ها پتانسیل بیشتری دارد.

در رویکرد کیفی، روش تحلیل تماتیک به کار گرفته شد و معانی و مضامین در میان داده‌های کیفی ترسیم گردید (Braun et al, 2019:88). این روش، ۶ مرحله کلی را دربرمی‌گیرد: آشنایی با داده‌ها، کدگذاری، ایجاد مضامین و مفاهیم، مرور مفاهیم و مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین و در نهایت مکتوب کردن و تهیه گزارش. تحلیل تماتیک در واقع نوعی مصاحبه مردم نگاریست که پس از گفتگو در یک جلسه ایده‌ها و نظریاتی پدیدار می‌شود که با کنترل و بررسی بیشتر بر موضوعات مطرح شده، این موضوعات قابل درک هستند. تجزیه و تحلیل موضوعی بر روی مضامین و الگوهای قابل شناسایی زندگی و رفتار متمرکز است (Aronson, 1995: 112).

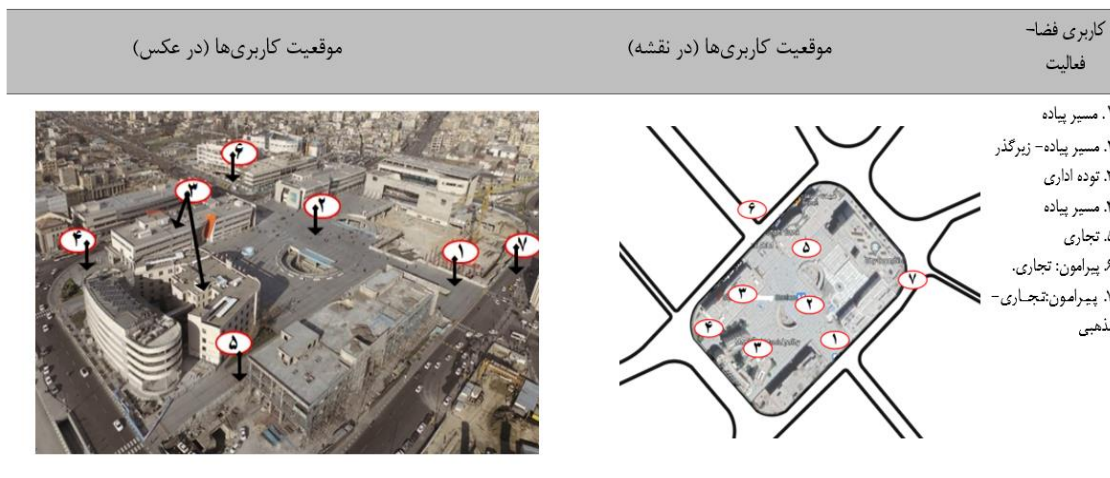
در بخش مصاحبه‌ها و گفتگو، سهم عمده‌ای از سوالات پرسشنامه باز و بسته مرتبط با اهداف مدیران و هیئت برنامه‌ریز پروژه میدان شهدا در نظر گرفته بودند اختصاص داده شد و از مردم خواسته شد که به این سوال کلی پاسخ دهند که آیا انتظاراتشان از میدان جدید شهدا برآورده می‌شود یا خیر.

با کمک رویکردی قیاسی- یعنی چارچوبی برای کدگذاری که در پژوهش پیشین توسط نویسندگان همین مقاله انجام شده بود- کدگذاری پاسخ‌ها انجام شد (Kaviani et al, 2021:68) و سپس تعداد هر کدام از پاسخ‌ها به روش طیف لیکرت مورد بررسی قرار گرفت. پس از آن رتبه‌بندی شاخص‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت.

محدوده مورد مطالعه

محدوده مطالعاتی این پژوهش، نقطه بسیار مهم و مرکزی‌ترین فضای جمعی در بافت میانی شهر مشهد است. میدان شهدا یکی از میدان‌های اصلی مشهد است که در نزدیکی حرم امام رضا قرار دارد و محل تلاقی شش خیابان شعاعی است. این میدان محل بسیاری از اجتماعات مذهبی و فرهنگی است. ساختمان شهرداری مشهد و شورای شهر مشهد در دو سوی آن قرار دارند و اکنون، محل تلاقی دو خط قطار شهری مشهد است. نام این میدان پیش از انقلاب، میدان شاه بوده‌است. میدان شهدا با قدمتی ۷۰ ساله در دوره پهلوی اول در تقاطع خیابان ارگ و بالاخیابان و در فاصله ۹۰۰ متری حرم مطهر امام رضا (ع) ساخته شد. ایجاد بناهای حکومتی باعث افزایش اهمیت و ترافیک این میدان شد (Zahedi Mahboub & Malekabadi, 2013: 55). استقرار بناها و فضاهای حاکمیتی و اداری در پیرامون میدان و محورهای اصلی مرتبط با آن، که محورهای حیاطی و کارای شهری در قالب عملکردهای تفریحی و اداری بودند سبب گردید این میدان از مهم‌ترین میادین سمبلیک

و همین‌طور ترافیکی شهر باشد و نمادی از یک فضای شهری غیرسنتی و مهمترین کانون شهری پس از مجموعه بزرگ حرم امام رضا گردد (Zahedi Mahboub & Malekabadi, 2013: 55). شکل ۴، تصاویر و موقعیت مکانی میدان را نشان می‌دهد.

شکل ۴- تصاویر و موقعیت مکانی میدان شهدا

بحث و یافته‌های تحقیق

Gehl (۱۹۸۷) معیارهای کیفیت فضاهای باز عمومی را در سه موضوع اصلی طبقه‌بندی کرد که عبارتند از: حفاظت، راحتی و لذت. سوالات مربوط به شاخص‌های این سه مولفه توسط ۳۵ نفر از کاربران فضا که ۱۸ مرد و ۱۷ نفر از زنان کاربر فضای میدان بودند پاسخ داده شده و از طریق روش «آنتروپی شانون» مورد تحلیل قرار گرفت. در این فرمول P_{ij} نمره نرمال شده و F_{ij} ، نمره هر پاسخگو به مقوله مورد نظر است. پس از آن بار اطلاعاتی هر مقوله (E_{ij}) را از طریق رابطه (۲) محاسبه می‌شود. در این رابطه، m تعداد پاسخ‌گویان و n نیز تعداد مقوله‌هاست. سپس وزن هر مقوله یا شاخص (W_{ij}) از طریق رابطه (۳) به دست می‌آید. جدول ۴، نتایج این ارزیابی را نشان می‌دهد.

رابطه (۱)

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n)$$

رابطه (۲)

$$E_{ij} = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln(P_{ij})] \quad j \in 1 \dots n \quad k = \frac{1}{\ln(m)}$$

رابطه (۳)

$$W_{ij} = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

بر اساس جدول ۳، میزان فعالیت‌های افراد در میدان شهدا نشان می‌دهد که این فضا سطح مناسبی در امکان ایستادن و راه رفتن در اختیار کاربران قرار می‌دهد و همچنین امنیت آن در مواجهه با جرم و خشونت سهم قابل قبولی را داراست. اما به لحاظ ویژگی‌های کالبدی زیبایی شناسی، در مخاطب حس رضایتی ایجاد نمی‌کند و فاقد امکانات مناسب جهت مرادفات اجتماعی می‌باشد. نتایج مصاحبه‌های عمیق با ۲۲ نفر از کاربران فضا (۱۲ زن و ۱۰ مرد) نیز حاکی از این است که میدان شهدا در مقایسه با سایر فضاهای عمومی شهر مشهد، فاقد عناصر زیباساز و تطبیف‌کننده فضا از جمله آبنما، فضای سبز و ... می‌باشد. از نظر مردم این فضا، نه فضایی برای نشستن و ماندن و توقف است و نه پاتوقی برای دورهمی‌های دو ستانه و گپ و گفت است بلکه تنها محل گذری است که دو سمت خیابان را پیوند می‌دهد. آنها تنها کاربرد موثر این فضا را حل مسئله ترافیک شهری بر شمرده و معتقدند گستردگی سطح میدان و طولانی شدن مدت پیاده‌روی در این فضا، بازه رسیدن به مقصد را طولانی‌تر کرده و به‌جای اینکه عملکرد تسهیل‌کننده داشته باشد نقش مانع و کندکننده حرکت را ایفا می‌کند. همچنین فقدان علائم کافی موجب سرگردانی افراد می‌گردد. آنها تنها نشانه هدایت‌کننده در این فضا را، حرم مطهر رضوی می‌دانند و باور دارند

انگیزه‌های که باعث می‌شود در این فضا حضوری اختیاری و نه اجباری داشته باشند به دلیل وجود این مکان مقدس است. زیرا که به واسطه قرارگرفتن در میدان شهدا و به رسم سنت معنوی تکریم و تعظیم به سمت این مکان بتوانند نیازهای معنوی خود را پاسخ گویند. این احساس با تاکید مجسمه‌های انسانی در تناسبی بزرگتر که به حالت تعظیم و احترام، رو به سوی حرم مطهر رضوی گذاشته شده است این احساس معنوی را تداعی می‌کند. اگرچه شیوه ساخت عناصر مصنوع و به ویژه مجسمه‌ها به لحاظ ابعاد و اندازه، جنس، شکل، موقعیت قرارگیری و ... خود حائز اهمیت است و پس از گذشت مدتی برای عابران تکراری و کم اهمیت شده است اما رفتار مردم در رابطه با مجسمه‌های موجود در میدان مانند تماشا کردن و توقف کنار آنها و عکس گرفتن با این مجسمه‌ها، نشان می‌دهد که چگونه یک عنصر مصنوع می‌تواند احساسات افراد را تحت تأثیر قرار داده و عامل برقراری ارتباط افراد با محیط باشد.

جدول ۳- ارزیابی و رتبه بندی فعالیت‌ها در میدان شهدا

رتبه‌بندی	محافظت			راحتی					لذت			
	ترافیک و تصادف	حفاظت در مقابل و خشونت	حفاظت در مقابل تجزیهات کس	حفاظت در مقابل	امکان راه رفتن	امکان ایستادن	امکان نشستن	امکان دیدن	امکان شنیدن/حرف زدن	امکان بازی	مقیاس (حالت دوستانه) خدمات خرد	عناصر مثبت آب و عناصر مثبت برای استفاده از
آنتروپی هر شاخص	۰,۹۷۵۰	۰,۹۵۹۱	۰,۹۷۹۶	۰,۹۲۳۲	۰,۹۲۱۲	۰,۹۷۹۶	۰,۹۶۸۱	۰,۹۹۴۹	۰,۹۷۵۰	۰,۹۸۲۸	۰,۹۹۲۶	۰,۹۹۳۹
درجه انحراف	۰,۰۲۵۰	۰,۰۴۰۹	۰,۰۲۰۴	۰,۰۷۶۸	۰,۰۷۸۸	۰,۰۲۰۴	۰,۰۳۱۹	۰,۰۰۵۱	۰,۰۲۵۰	۰,۰۱۷۲	۰,۰۰۷۴	۰,۰۰۶۱
وزن نرمال شده	۰,۰۷۰۴	۰,۱۱۵۱	۰,۰۵۷۶	۰,۲۱۶۴	۰,۲۲۲۱	۰,۰۵۷۶	۰,۰۸۹۸	۰,۰۱۴۲	۰,۰۷۰۴	۰,۰۴۸۵	۰,۰۲۰۸	۰,۰۱۷۲
رتبه‌بندی	۵	۳	۷	۲	۱	۷	۴	۱۲	۵	۹	۱۰	۱۱

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۴، ویژگی‌های کلی میدان شهدا را بر اساس مشاهدات میدانی و گفتگو با افراد را نشان می‌دهد. کدهای حاصل از گام پیشین در قالب مقوله‌های بالقوه ترکیب شده، همه داده‌های مرتبط با مقوله جمع‌آوری می‌شود. برای جستجوی مقوله‌ها، لازم است کدگذاری همه داده‌ها پایان یافته باشد. در این قسمت از پژوهش، کدهای استخراج شده در قالب ۵ عامل یافت شده، قرارگرفت. در گام بعد، بازنگری کدهای استخراج شده به مقوله‌ها و عوامل پالایش شده و از این منظر که آیا این کدها از پیوستگی لازم برای شکل‌دهی به الگوی مشترک برخوردار هستند یا خیر، بررسی گردیدند. در سطح بعد، مقوله‌ها در ارتباط با کل مجموعه داده، از این جهت که آیا انعکاس دهنده معنای مشهود در مجموعه داده است، بازنگری شدند. هدف این گام، تحلیل اطمینان از درستی مقوله‌ها در ارتباط با کل داده‌ها و نیز افزودن کدهای احتمالی نادیده گرفته شده در مراحل قبلی، به مقوله مرتبط است. پایان این مرحله، ارائه نقشه شماتیک تحلیل‌هاست (جدول ۵).

جدول ۴- ویژگی‌های میدان شهدا بر اساس مشاهدات

ویژگی‌های میدان شهدا	
ویژگی‌های فیزیکی و عملکردی، و ویژگی‌های احساسی و معنایی	<p>- ارتباط بصری و دید مستقیم به حرم - واجد کاربری‌های پیرامونی مانند مسجد، فضاهای تجاری، سازمان‌ها و نهادهای دولتی از جمله شهرداری مرکز - یک فضای کاملاً باز و گسترده بدون حرائم مشخص برای فعالیت‌های مختلف - کمبود تسهیلات لازم در تاستان و زمستان مانند سایبان و ... - کمبود جایگاه‌های نشستن از جمله نیمکت و صندلی - فاقد پناهگاه در دسترس - امکانات تلطیف کننده بسیار اندک فضا از جمله فضای سبز و آبنا و ... - فاقد فضاهای محصور و تعریف شده برای فعالیت‌های بازی یا ورزشی و تداخل فعالیت‌های مختلف - حضور دوچرخه و موتورسیکلت بدون تعریف حریم و محدوده مشخص - فاقد روشنایی کافی در شب - عدم سازماندهی فعالیت‌ها - ایجاد حریم برای تفکیک سواره و پیاده - عدم توجه به فعالیت‌های مدنی - توجه اندک به معماری سنتی و بومی - عدم احساس امنیت در طول شب به دلیل تاریک بودن محوطه و نبود نگهبان یا متصدی یا مسئولین جهت جلوگیری از مزاحمت‌های اجتماعی و حفظ امنیت - فقدان سیمای مطلوب به دلیل استفاده از ساختمانها و کفسازی صلب و خشن - عدم پاسخ به نیازهای ارتباطات جمعی به علت نبود امکانات و تسهیلات کافی - عدم احساس آرامش به علت آلودگی‌های صوتی و بصری - احساس خستگی، سردرگمی و کلافگی</p>

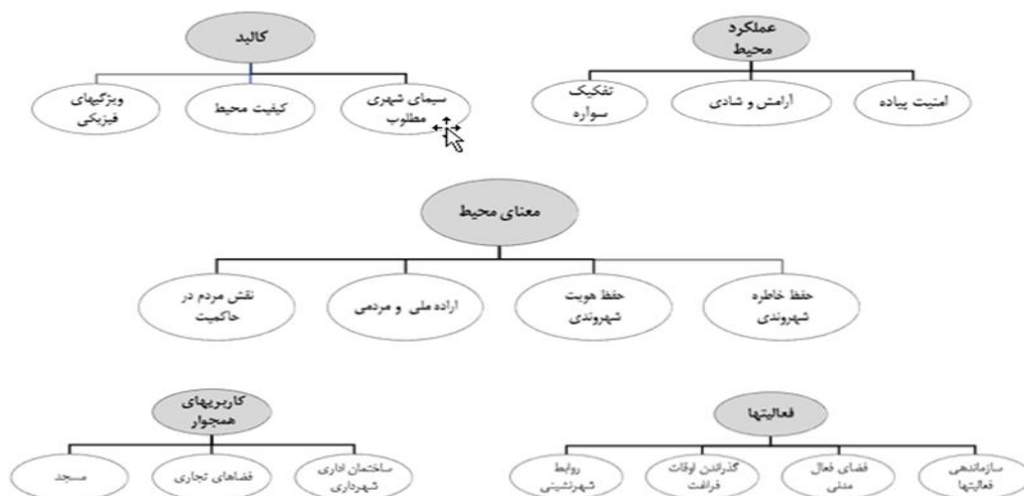
منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۵ در واقع مجموعه‌ای از نیازها و خواسته‌هایی را بازگو می‌کند که ناشی از فقدان برخی امکانات و تسهیلات متناسب با عملکرد و وسعت فضاست. در واقع مثبت‌ترین ویژگی این میدان به پاسخ نیاز معنوی افراد در تعامل با حرم مطهر رضوی است. در ادامه بحث، عوامل مذکور به صورت کمی ارزیابی خواهند شد. با کمک مصاحبه‌های عمیق، میزان دخالت و تأثیر مقوله‌هایی که قبلاً یافته و تحلیل شده اند (Kaviani et al, 2021:69)، مورد ارزیابی قرار گرفتند. در جدول ۵ برخی از داده‌ها به همراه کدهای مستخرج دیده می‌شود.

کدهای حاصل از گام پیشین در قالب مقوله‌های بالقوه ترکیب شده، همه داده‌های مرتبط با مقوله جمع‌آوری می‌شود. برای جستجوی مقوله‌ها، لازم است کدگذاری همه داده‌ها پایان یافته باشد. در این قسمت از پژوهش، کدهای استخراج شده در قالب ۵ عامل یافت شده، قرار گرفت. در گام بعد، بازنگری کدهای مستخرج مربوط به مقوله‌ها و عوامل پالایش شده و از این منظر که آیا این کدها از پیوستگی لازم برای شکل‌دهی به الگوی مشترک برخوردار هستند یا خیر، بررسی گردیدند. در سطح بعد، مقوله‌ها در ارتباط با کل مجموعه داده، از این جهت که آیا انعکاس دهنده معنای مشهود در مجموعه داده است، بازنگری شدند. هدف این گام، تحلیل اطمینان از درستی مقوله‌ها در ارتباط با کل داده‌ها و نیز افزودن کدهای احتمالی نادیده گرفته شده در مراحل قبلی، به مقوله مرتبط است. پایان این مرحله، ارائه نقشه تماتیک تحلیل‌هاست (شکل ۵). فراوانی پاسخ‌ها، درصد مربوط به این فراوانی‌ها و رتبه‌گذاری شاخص RII در هر یک از سوالات پرسشنامه از ۰ تا ۱ در بازه‌هایی به فاصله ۰/۲ از (خیلی کم) تا (خیلی زیاد) High در پنج رده در نظر گرفته شد. به عنوان مثال در پاسخ به سوال ۵ با عنوان "ایمنی حرکت سواره و پیاده در این فضا لحاظ شده است" از متغیر عملکرد محیط، از مجموع ۲۲ پاسخ، فراوانی پاسخ‌ها به صورت ۴ پاسخ "خیلی کم" معادل ۱۸/۲ درصد، ۴ پاسخ "کم" معادل ۱۸/۲ درصد، ۱۰ پاسخ "بی‌نظر" معادل ۴۵/۵ درصد، ۰ پاسخ "زیاد" معادل ۰ درصد و ۴ پاسخ "خیلی زیاد" معادل ۱۸/۲ درصد می‌باشد. برای سایر گویه‌ها فراوانی پاسخ‌ها در جدول ۶ و نمودار ۱ و ۲ آمده است:

جدول ۵- داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، منبع: یافته‌های تحقیق

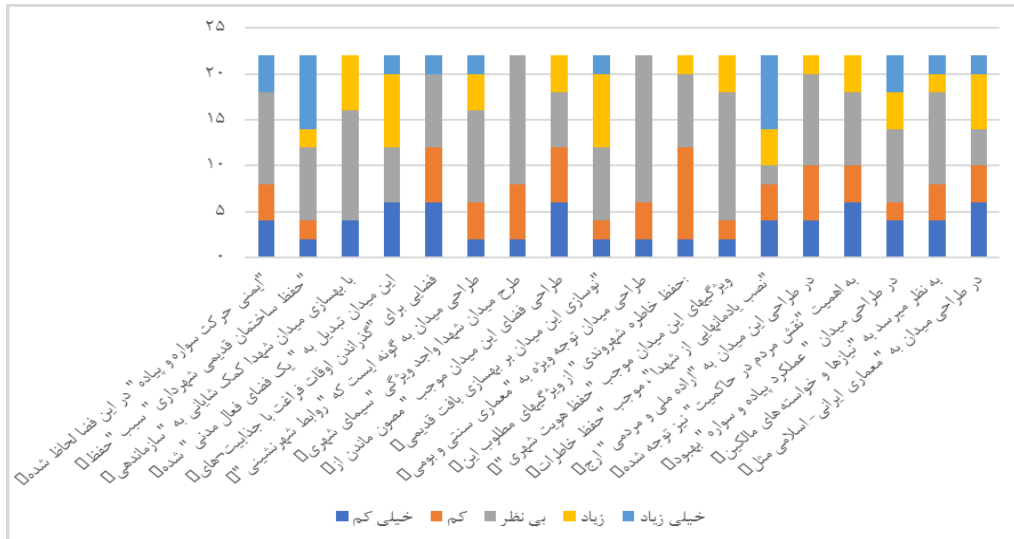
اطلاعات	کدهای استخراج شده	مقوله‌ها
من وقتی وارد این میدان می‌شوم در مقابل ترافیک و ازدحام سواره، احساس امنیت می‌کنم.	ترافیک، ازدحام سواره امنیت	کیفیت محیط
مسیر مشخصی برای رسیدن به مقصد وجود ندارد.	مسیر معلوم	خوانایی
علائم و تابلوهای کافی وجود ندارد.	علائم و تابلوها	عناصر
حرم مطهر نشانه خوبی برای مسیریابی است.	حرم مطهر، نشانه	کاربری‌های همجوار، معنای محیط
ساختمان شهرداری یادآور خاطرات گذشته است	ساختمان شهرداری	کاربری‌های همجوار

شکل ۵- ترکیب مقوله‌ها برای شکل دادن به عوامل، منبع: یافته‌های تحقیق

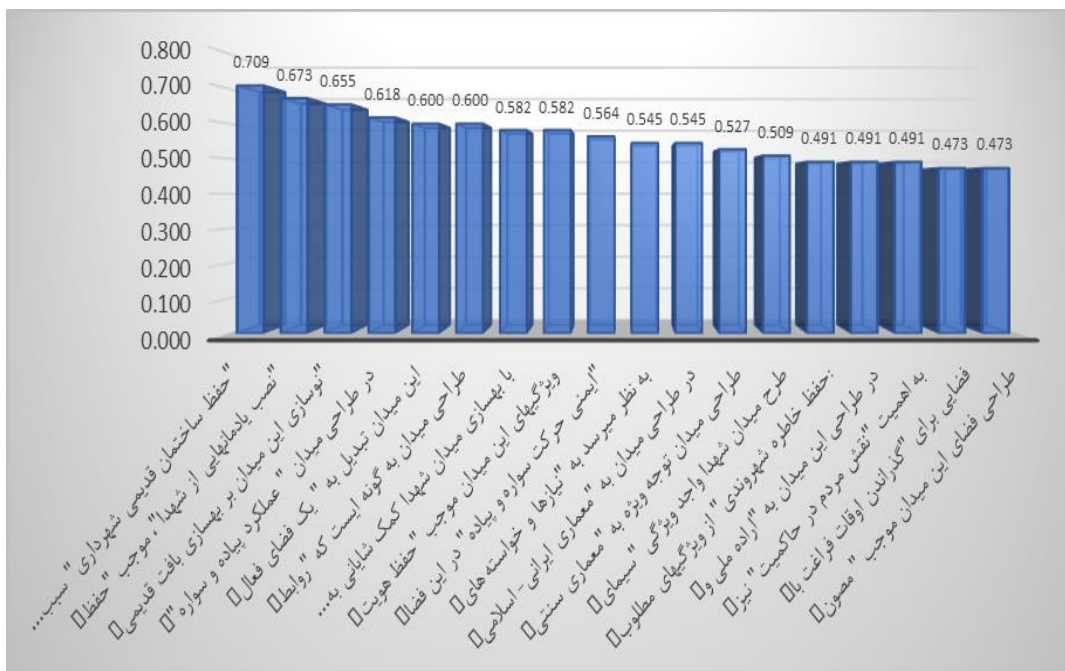
جدول ۶- آماره‌های فراوانی و توصیفی سوالات پرسشنامه

ردیف	RII		خیلی زیاد		زیاد		بی‌نظر		کم		خیلی کم		متغیرهای پرسشنامه	
			درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۹	M	-/۵۶۴	۱۸/۲	۴	۰	۰	۴۵/۵	۱۰	۱۸/۲	۴	۱۸/۲	۴	"لحاظ شدن ایمنی حرکت سواره و پیاده" در این فضا	عملکرد
۱	H-M	-/۷۰۹	۳۶/۴	۸	۹/۱	۲	۳۶/۴	۸	۹/۱	۲	۹/۱	۲	"حفظ ساختمان قدیمی شهرداری" سبب "حفظ خاطرات شهروندی" شده است	
۷/۵	M	-/۵۸۲	۰	۰	۲۷/۳	۶	۵۴/۵	۱۲	۰	۰	۱۸/۲	۴	با بهسازی میدان شهدا کمک شایانی به "سازماندهی فعالیتها" در این فضا شده است	فعالیت‌ها
۵/۵	H-M	۰/۶	۹/۱	۲	۳۶/۴	۸	۲۷/۳	۶	۰	۰	۲۷/۳	۶	این میدان تبدیل به "یک فضای فعال مدنی" شده است	
۱۷/۵	M	-/۴۷۳	۹/۱	۲	۰	۰	۳۶/۴	۸	۲۷/۳	۶	۲۷/۳	۶	فضایی برای "گذراندن اوقات فراغت با جذابیت‌های نو" در این میدان ترتیب داده شده است	
۵/۵	H-M	۰/۶	۹/۱	۲	۱۸/۲	۴	۴۵/۵	۱۰	۱۸/۲	۴	۹/۱	۲	طراحی میدان به گونه ایست که "روابط شهروندی" در آن تقویت میگردد	کیفیت محیط
۱۳	M	-/۵۰۹	۰	۰	۰	۰	۶۳/۶	۱۴	۲۷/۳	۶	۹/۱	۲	طرح میدان شهدا واجد ویژگی "سیمای شهری مطلوب" است	
۱۷/۵	M	-/۴۷۳	۰	۰	۱۸/۲	۴	۲۷/۳	۶	۲۷/۳	۶	۲۷/۳	۶	طراحی فضای این میدان موجب "مصون ماندن از شرایط اقلیمی نامناسب" گردیده است	
۳	H-M	-/۶۵۵	۹/۱	۲	۳۶/۴	۸	۳۶/۴	۸	۹/۱	۲	۹/۱	۲	"نوسازی این میدان بر بهسازی بافت قدیمی پیرامونی" تاثیر مثبت داشته است	
۱۲	M	-/۵۲۷	۰	۰	۰	۰	۷۲/۷	۱۶	۱۸/۲	۴	۹/۱	۲	طراحی میدان توجه ویژه به "معماری سنتی و بومی ایرانی" داشته است	
۷/۵	M	-/۵۸۲	۰	۰	۱۸/۲	۴	۶۳/۶	۱۴	۹/۱	۲	۹/۱	۲	ویژگیهای این میدان موجب "حفظ هویت شهری" شده است	ویژگی‌های
۲	H-M	-/۶۷۳	۳۶/۴	۸	۱۸/۲	۴	۹/۱	۲	۱۸/۲	۴	۱۸/۲	۴	"نصب یادمانهایی از شهدا"، موجب "حفظ خاطرات انقلاب و ارتقا ویژگیهای مفهومی میدان" شده است	
۱۵	M	-/۴۹۱	۰	۰	۹/۱	۲	۴۵/۵	۱۰	۲۷/۳	۶	۱۸/۲	۴	در طراحی این میدان به "آزاده ملی و مردمی" ارج نهاده شده است	
۱۵	M	-/۴۹۱	۰	۰	۱۸/۲	۴	۳۶/۴	۸	۱۸/۲	۴	۲۷/۳	۶	توجه به اهمیت "نقش مردم در حاکمیت"	
۴	H-M	-/۶۱۸	۱۸/۲	۴	۱۸/۲	۴	۳۶/۴	۸	۹/۱	۲	۱۸/۲	۴	بهبود "عملکرد پیاده و سواره" در طراحی میدان	
۱۰/۵	M	-/۵۴۵	۹/۱	۲	۹/۱	۲	۴۵/۵	۱۰	۱۸/۲	۴	۱۸/۲	۴	عدم توجه به "نیازها و خواسته های مالکین منطقه"	ویژگی‌های
۱۰/۵	M	-/۵۴۵	۹/۱	۲	۲۷/۳	۶	۱۸/۲	۴	۱۸/۲	۴	۲۷/۳	۶	در طراحی میدان به "معماری ایرانی- اسلامی مثل تناسبات انسانی، خودکفایی در طراحی و ساخت، سادگی، تقارن و تعادل، درونگرایی و ..." توجه شده است	

نمودار ۱- بررسی فراوانی پاسخ‌ها در سوالات پرسشنامه. منبع: یافته‌های تحقیق

مطابق مندرجات نمودار ۲، شاخص RII مرتبط با سوالات پرسشنامه بین ۰/۷۰۹ تا ۰/۴۷۳ تغییر می‌کند. رتبه‌بندی مؤلفه‌ها نشان می‌دهد ۳ عامل "حفظ ساختمان قدیمی شهرداری"، "نصب یادمان‌های شهدا" و "تاثیر نوسازی میدان بر بهسازی بافت قدیمی" برای حفظ و یا ارتقا کیفیت فضا داشته‌اند. برای مقایسه سطوح شاخص‌های پرسشنامه با مقدار متوسط از آزمون میانگین t تک نمونه‌ای که از آزمون‌های آماری مبتنی بر فرض نرمال بودن داده‌هاست استفاده شده‌است.

نمودار ۲- رتبه‌بندی سوالات پرسشنامه بر اساس شاخص RII

برای شاخص‌های پرسشنامه نتایج به صورت جدول ۷ است: مطابق مندرجات جدول ۷، برای سوالات مربوط به عملکرد محیط فقط میزان این میانگین بزرگتر از ۳ بدست آمده است. بنابراین "ایمنی حرکت سواره و پیاده" در عرصه میدان شهدا لحاظ نشده است اما "حفظ ساختمان قدیمی شهرداری" سبب حفظ خاطرات شهروندی شده است. در سایر متغیرها مقدار معناداری آزمون t تک نمونه‌ای بزرگتر از ۰/۰۵ بدست آمده است. بنابراین میانگین این متغیرها با عدد ۳ اختلاف معناداری ندارد و در پاسخ به این سوالات اکثر پاسخگویان گزینه‌های کم و خیلی کم با کدهای ۲ و ۱ را انتخاب کرده‌اند. بنابراین می‌توان گفت فضای میدان شهدا تقریباً در مؤلفه‌های مربوط به فعالیت‌ها، کیفیت محیط، معنای محیط و ویژگی‌های فیزیکی کیفیت مناسبی ندارد.

جدول ۷- بررسی میانگین شاخص‌های پرسشنامه

نام متغیر	آماره t	درجه آزادی	مقدار معناداری	میانگین	اختلاف میانگین با عدد ۳
"ایمنی حرکت سواره و پیاده"	-۰/۶۵۸	۲۱	۰/۷۴۱	۲/۸۱۸	-۰/۱۸۲
"حفظ ساختمان قدیمی شهرداری" مسبب "حفظ خاطرات شهروندی"	۱/۹۱۶	۲۱	۰/۰۳۵	۳/۵۴۵	۰/۵۴۵
عملکرد محیط	۰/۸۱	۲۱	۰/۲۱۳	۳/۱۸۲	۰/۱۸۲
"سازماندهی فعالیتها"	-۰/۴۱۸	۲۱	۰/۶۶	۲/۹۰۹	-۰/۰۹۱
مبدل شدن به "یک فضای فعال مدنی"	۰/۰۰۰	۲۱	۰/۵	۳	۰/۰۰۰
فضایی برای "گذراندن اوقات فراغت با جذابیت‌های نو"	-۲/۵۳۶	۲۱	۰/۹۹	۲/۳۶۴	-۰/۶۳۶
تقویت "روابط شهرنشینی"	۰/۰۰۰	۲۱	۰/۵	۳	۰/۰۰۰
فعالیت‌ها	-۰/۸۷۳	۲۱	۰/۸۰۴	۲/۸۱۸	-۰/۱۸۲
"سیمای شهری مطلوب"	-۳/۱۷۷	۲۱	۰/۹۹۸	۲/۵۴۵	-۰/۴۵۵
"مصون ماندن از شرایط اقلیمی نامناسب"	-۲/۷۳۱	۲۱	۰/۹۹۴	۲/۳۶۴	-۰/۶۳۶
"تأثیر مثبت نوسازی این میدان بر بهسازی بافت قدیمی پیرامونی"	۱/۱۸۸	۲۱	۰/۱۲۴	۳/۲۷۳	۰/۲۷۳
توجه ویژه به "معماری سنتی و بومی ایرانی"	-۲/۵۹۲	۲۱	۰/۹۹۱	۲/۶۳۶	-۰/۳۶۴
کیفیت محیط	-۲/۲۵۲	۲۱	۰/۹۸۲	۲/۷۰۵	-۰/۲۹۵
"حفظ خاطره شهروندی"	-۳/۱۹۶	۲۱	۰/۹۹۸	۲/۴۵۵	-۰/۵۴۵
"حفظ هویت شهری"	-۰/۵۲۶	۲۱	۰/۶۹۸	۲/۹۰۹	-۰/۰۹۱
"نصب یادمان‌هایی از شهیدا"، عامل "حفظ خاطرات انقلاب و ارتقا ویژگی‌های	۱/۰۷۳	۲۱	۰/۱۴۸	۳/۳۶۴	۰/۳۶۴
ارج نهادن به "اراده ملی و مردمی"	-۲/۸۰۶	۲۱	۰/۹۹۵	۲/۴۵۵	-۰/۵۴۵
توجه به "نقش مردم در حاکمیت"	-۲/۳۲۴	۲۱	۰/۹۸۵	۲/۴۵۵	-۰/۵۴۵
توجه به "نیازها و خواسته‌های مالکین منطقه"	-۱/۱۰۱	۲۱	۰/۸۵۸	۲/۷۲۷	-۰/۲۷۳
معنای محیط	-۱/۲۶۹	۲۱	۰/۸۹۱	۲/۷۷۹	-۰/۲۲۱
ویژگی‌های فیزیکی	-۰/۹۲۳	۲۱	۰/۸۱۷	۲/۷۲۷	-۰/۲۷۳

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

این پژوهش نشان داد که در شهر مشهد، اگرچه فقدان فضاهایی با کیفیت‌های فیزیکی احساس می‌شود، توجه صرف به ویژگی‌های فیزیکی، تصویری ناقص از درک محیط و ارتباط با آن ایجاد می‌کنند. این در حالی است که کیفیت‌های فیزیکی در مقایسه با متغیرهای معنایی، دارای قابلیت بیشتری در عملیاتی شدن برنامه‌ریزی‌های شهری می‌باشند. چنانکه میزان ادراک عوامل محیطی بر فعالیت‌ها و احساسات تأثیر بسزایی دارد. نتایج این پژوهش همراستا با پژوهش‌هایی از جمله (زلکی و همکاران، ۱۴۰۰) است که ویژگی‌های فیزیکی را به عنوان یکی از عوامل مهم مؤثر در ارتقا کیفیت فضاهای عمومی در نظر داشته‌اند و همچنین همسو با پژوهش‌هایی است که نقش مشارکت مردمی را در راستای تغییرات فضاهای شهری (Kashef, 2016: 112) حائز اهمیت می‌داند. بنابراین مهم‌ترین عاملی که طراحان و برنامه‌ریزان باید به آنها توجه کنند، نیاز و خواسته‌های انسانی در زندگی جمعی است که آنها را قادر می‌سازد تا در توسعه کالبدی، زیست محیطی، فرهنگی، عملکردی و اقتصادی راهکارهای مناسب ارائه دهند. شناخت محیط از طریق ایجاد عوامل آشنا سبب درک محیط شده و برقراری ارتباط افراد با محیط و نزدیک شدن به یکدیگر را امکان‌پذیر می‌کند. این عوامل آشنا، همان علائم و نشانه‌هایی است که افراد بر مبنای ساختار فرهنگی، اجتماعی و هویت تاریخی منطقه، به آن دست پیدا کرده‌اند. بنابراین فضاهای عمومی موفق، به دو موضوع اساسی توجه داشته‌اند:

۱. توجه به خواسته‌ها و نیازهای مشترک انسانی ۲. توجه به بستر و زمینه فرهنگی- اجتماعی منطقه و قواعد اجتماعی

اگرچه این عوامل کمی بدیهی به نظر می‌رسند، اما نتایج بررسی‌ها نشان داد، در بسیاری از فضاهای عمومی که با هدف احیای فضاهای کهن، بازسازی و نوسازی شده‌اند، به عوامل بنیادی فوق توجهی نداشته‌اند.

مقایسه کلی ویژگی‌ها و عوامل مؤثر بر کیفیت فضای میدان شهدا مشهد نشان می‌دهد حفظ عناصر کالبدی و معماری، مانند ساختمان قدیمی شهرداری، به ایجاد حس تعلق و خاطره‌انگیزی مکان کمک شایانی کرده‌است. اما گستردگی و وسعت میدان، اگرچه در مناسبات خاص از جمله رویدادهای آیینی و مذهبی بسیار قابل استفاده بوده و محل مناسبی برای تجمع است اما در سایر اوقات، عملکرد مناسبی نداشته‌است چرا که تعریف و تفکیک فعالیت‌ها نیز به درستی صورت نگرفته است. با توجه به ترافیک موجود در منطقه، ایمنی حاصل از تفکیک مناسب سواره و پیاده تنها در محدوده داخلی فضای میدان به عنوان محل گذر پیاده وجود دارد در حالیکه فضای پیرامونی میدان هنوز ایمنی لازم را کسب نکرده‌است. این نتایج، چالش‌های کیفیت میدان را با سه مسئله قابل توجه مواجه کرده‌است:

۱. عدم تصمیم‌گیری مناسب در زمینه‌های معماری شامل ویژگی‌های فیزیکی و کالبدی

۲. توجه اندک به ویژگی‌های هویتی مذهبی، تاریخی و اجتماعی

۳. عدم نظارت مناسب بر قابلیت‌های موجود میدان و عملکردهای نقاط مختلف آن

عواملی همچون فضاهای سبز، کاربرد آب در فضاها، هوای مطبوع، نور و روشنایی و سایر عوامل کیفی مؤثر بر کیفیت محیط، در فضای میدان بسیار ضعیف عمل کرده و یا فقدان و فقر آنها احساس می‌شود. همچنین ویژگی‌های فیزیکی معماری ایرانی-اسلامی مثل تناسبات انسانی، خودکفایی در طراحی و ساخت، سادگی، تقارن و تعادل، درونگرایی و ... که در ارتباط با فضاها واجد اهمیت هستند نیز نادیده گرفته شده و تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر زنده بودن این فضاها نداشته‌اند. در شهر مشهد، فضاهایی همچون میدان شهدا، که با برنامه‌ریزی طراحان و مسئولان شهری، تغییرات ساختاری مکانیستی را شاهد بوده‌است، تبدیل به فضایی باز و وسیع و تهی از انسان شده است و هیچ‌گونه برنامه‌ریزی جهت فعالیت‌های منسجم، مداوم و جذاب صورت نگرفته است. در حالیکه باید نگرشی را در نظر گرفت که تمامی طیف‌های نیازهای انسانی، یعنی نیازهای جسمانی، ابعاد ذهنی و روحی و معنایی مورد توجه قرار گرفته باشد. در این حالت مشارکت مردم در شکل‌دهی به فضا حائز اهمیت بوده و کیفیت محیط بر مبنای کیفیت زندگی جمعی استوار خواهد بود. در این رویکرد شکل و فرم فضای مصنوع، متأثر از زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و خواست‌های انسانی است به گونه‌ای که محیطی قابل زندگی و پویا خلق خواهد نمود.

ملاحظات اخلاقی:

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی: هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان تامین شد.

تعارض منافع: بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

References

1. Arendt, H. (1990). On Revolution. 1963. et seq, 183
2. Aronson, J., (1995). A pragmatic view of thematic analysis. The qualitative report, 2(1), pp.1-3. DOI:10.46743/2160-3715/1995.2069
3. Beck, H., (2009). Linking the quality of public spaces to quality of life. Journal of Place Management and Development. DOI:10.1108/17538330911013933
4. Borsay, Peter. The English urban renaissance: culture and society in the provincial town, 1660-1770. Oxford: Clarendon Press, 1989.
5. Braun V., Clarke V., Hayfield N., Terry G. (2019) Thematic Analysis. In: Liamputtong P. (eds) Handbook of Research Methods in Health Social Sciences. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_103
6. Carmona, M. (2010). Contemporary public space, part two: classification. Journal of urban design, 15(2), 157-173. DOI: 10.1080/13574801003638111
7. Carmona, M. (2014). The place-shaping continuum: A theory of urban design process. Journal of urban design, 19(1), 2-36. DOI: 10.1080/13574809.2013.854695
8. Carmona, M., de Magalhães, C., & Hammond, L. (2008). Public space: the management dimension: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927229>
9. Carr, S., Stephen, C., Francis, M., Rivlin, L. G., & Stone, A. M. (1992). Public space: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.3828/tpr.2024.39>

10. Cohen, Y. S., & Shinar, A. (1985). Neighborhoods and friendship networks: a study of three residential neighborhoods in Jerusalem (Vol. 215): Univ of Chicago Committee on.
11. Engel, B. (2006). Public space in the Blue Cities in Russia. *Progress in planning*, 3(66), 147-239 .
<https://doi.org/10.1016/j.progress.2006.08.004>
12. Fagan, G. G. (2002). *Bathing in public in the Roman world*. University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.2307/1192497>
13. Fassihi, Allah, H., Prizadi, Taher, Karami, & Al-Din, T. (2020). Investigating the role of sidewalks in the vitality of public spaces Case study: Pedestrian sanctuary sidewalks. *Sustainable City Quarterly*, 2 (4), 1-15. DOI: 10.22034/jsc.2020.189423.1040 [In Persian]
14. Fidler, D., Olson, R., & Bezold, C. (2011). Evaluating a long-term livable communities strategy in the US. *Futures*, 43(7), 690-696 .DOI: 10.1016/j.futures.2011.05.010
15. Franck, K. A., & Paxson, L. (1989). Women and urban public space. In *Public places and spaces* (pp. 121-146). Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-5601-1_6
16. Gehl, J. (1987). *Life between Buildings: Using Public Space*, (trans by Jo Koch, Van Nostrand Reinhold: New York .<https://doi.org/10.3368/lj.8.1.54>
17. Golkar, K. (2001). Components of urban design quality. [In Persian]
18. Hagerty, M. R., Cummins, R., Ferriss, A. L., Land, K., Michalos, A. C., Peterson, M., . . . Vogel, J. (2001). Quality of life indexes for national policy: Review and agenda for research. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 71(1), 58-78. DOI: 10.1023/A:1010811312332
19. Işıklar, S. (2017). Vitality of The Cities. *International Journal*, 4, 19. DOI: 10.15377/2409-9821.2017.04.3 .
20. Jacobs, J. (1992). *The death and life of great American cities*. 1961. New York: Vintage .
21. Kashef, M. (2016). Urban livability across disciplinary and professional boundaries. *Frontiers of Architectural Research*, 5(2), 239-253. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2016.03.003>. [In Persian]
22. Kaviani E, Afzalian Kh, Sahaf M, Seyedolhosseini SM. (2021) Evaluation of the Factors Affecting the liveliness of Mashhad's Public Spaces Relying on Image Perception and Analysis. *Geographical Researches*. 36(1):63-73. [In Persian]
23. Kazemian, G, Barari, E, Sharifzadeh, F, Ghorbanizadeh, V. (1400). Proportional model of good urban governance for the country's metropolises and integrated analysis of the current situation (Case study: Mashhad). *Journal of Urban Research and Planning*. DOI: 20.1001.1.22285229.1400.12.44.4.6. . [In Persian]
24. Khastoo, M. Saeedi rezvani, N., (2010). Factors Affecting the Livelihoods of Urban Spaces, creating a Lively Urban Space Relying on Concept (Shopping Mall). *Journal of city identity*, 4(6), 63-74 . DOI: 20.1001.1.17359562.1389.4.6.6.9. . [In Persian]
25. Landry, C. (2000). Urban vitality: A new source of urban competitiveness. *Archis*(12), 8-13 .
26. Leby, J. L., & Hashim, A. H. (2010). Liveability dimensions and attributes: Their relative importance in the eyes of neighbourhood residents. *Journal of construction in developing countries*, 15(1), 67-91.
27. Lynch, K. (1995). *City sense and city design: writings and projects of Kevin Lynch*: MIT press.
28. Madanipour, A. (1999). Why are the design and development of public spaces significant for cities? *Environment and planning B: Planning and Design*, 26(6), 879-891 .
<http://dx.doi.org/10.1068/b260879>
29. Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*: Routledge. DOI: 10.4324/9780203402856
30. Mahmoudi, M., Ahmad, F., & Abbasi, B. (2015). Livable streets: The effects of physical problems on the quality and livability of Kuala Lumpur streets. *Cities*, 43, 104-114. DOI: 10.1016/j.cities.2014.11.016
31. Mehta, V. (2007). A toolkit for performance measures of public space. Paper presented at the 43rd Isocarp Congress.
32. Mehta, V. (2013). *The street: a quintessential social public space*: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203067635>
33. Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design. *Journal of urban design*, 3(1), 93-116 .<https://doi.org/10.1080/13574809808724418>

34. Mumford, L. (1961). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects* (Vol. 67): Houghton Mifflin Harcourt. <https://doi.org/10.2307/1846267>
35. Najafi, M, Shakoori, R. (1399). Understanding the "field" based on its semantic elements. DOI:20.1001.1.1683870.1399.30.3.7.2. [In Persian]
36. Newalkar, R. V. (2017). Architecture of care in the urban public space: A philosophical inquiry in 'Ethics of care' to inform the nature of the urban public space. <https://doi.org/10.31274/etd-180810-5207> .
37. Praliya, S., & Garg, P. (2019). Public space quality evaluation: prerequisite for public space management. *The Journal of Public Space*, 4(1), 93-126 .DOI: 10.32891/jps.v4i1.667
38. Rubenstein, H. M. (1992). *Pedestrian malls, streetscapes, and urban spaces*. John Wiley & Sons. DOI: 10.4236/jdaip.2016.44015
39. Xing, N., & Siu, K. W. M. (2010). Historic Definitions of Public Space: Inspiration for High Quality Public Space. *International Journal of the Humanities*, 7(11). <https://doi.org/10.18848/1447-9508/cgp/v07i11/42775>.
40. Zahedi Mahboub, Ameneh and Malekabadi, Iman, Winter 2013, Analysis of the Experience of Improving and Organizing Martyrs' Square in Mashhad, *Haftshahr Magazine*, No. 43-44, pp: 121-134. DOI: 10.47176/mjiri.35.45. . [In Persian]
41. Zakerhaghighi, K. (2019). Urban Vitality Evaluation in Vali Asr Crossroad on the Basis of Activity Patterns .DOI: 10.22034/bagh.2019.86867. . [In Persian]
42. Zalki, Y, Shams, M, Malek Hosseini, A. (1400). Assessing the effects of urban furniture elements on the appearance and landscape of the city (Case study: District 4 of the municipality - Ahvaz metropolis). *Journal of Urban Research and Planning*. DOI: 20.1001.1.22285229.1400.12.47.2.0. . [In Persian]
43. Zhou, B., Liu, L., Oliva, A., & Torralba, A. (2014). Recognizing city identity via attribute analysis of geo-tagged images. Paper presented at the European conference on computer vision. DOI: 10.1007/978-3-319-10578-9_34.